

Катарина В. БЕГОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 24. 3. 2023.
Прихваћен: 15. 6. 2023.

ПРИЛОГ ЛЕКСИЧКОЈ И ФРАЗЕОЛОШКОЈ СЕМАНТИЦИ ПРИДЕВА БЕО У ИСТОРИЈИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

У раду се анализира етимолошки примарно значење придева *бео* и његова веза са делом српскога фразеолошког корпуса у чијој се мотивационој бази то значење препознаје. Полази се од историјски блиских јединица **bělъ(jь) bogъ*, **bělъ(jь) dьnъ*, **bělъ(jь) světъ* и разматрају се фразеологизми њима мотивисани. Анализира се фразеолошка семантика заснована на семиотичкоме коду светлости као живота и духовног и материјалног благостања, али и семантичке транспозиције које су резултирале фразеолошким значењима у савременом језику.

Кључне речи: етимолошки примарно значење, фразеологија, фразеолошка семантика, дијакронија, историја српскога језика, придев *бео*.

Увод

У једном од својих радова А. Лома (2001: 159) напомиње да је опозиција *бело* : *црно* елементарна „у спектралном коду и представља један од универзалних модалитета људског мишљења”. Када се сагледа важност овога односа у „митском сагледавању света” (ibid.), не изненађује што је о семантици придева *бео* у оквирима србистике и славистике писано много, управо у фолклорним, културолошким и етномитолошким оквирима (само неки од аутора који су се овом темом бавили јесу М. Филиповић, Д. Ајдачић, Р. Миз, Н. И. Толстој, А. Лома, Д. Ћупић, Љ. Прћић, Г. Шуберт, М. Ивић, Љ. Поповић, М. Бјелетић, М. Детелић, М. Илић, Д. Мршевић-Радовић). У овоме раду се анализира етимолошки примарно значење придева **bělъ(jь)* на пие. и псл. плану и његова улога у формирању јединица **bělъ(jь) bogъ*, **bělъ(jь) dьnъ*,

---

* katarina.v.begovic@gmail.com

*bělъ(jь) světъ. Затим се анализирају фразеологизми мотивисани наведеним синтагмама у српскоме језику, са освртом на шири словенски план. Рашчитава се метафора светлости као благостања у фразеолошкој слици света, и разматрају се даље семантичке транспозиције које су резултирале фразеолошким значењима у савременом језику.

1. Прототипично¹ значење придева **bělъ(jь)*

1.1. Псл. **bělъ(jь)* доводи се у непосредну етимолошку везу са кел. **belos* 'светли, блештави' и ср. гал. *Belenus* (епитет бога Аполона) (s. v. **bělъ(jь)*, ЕССЈА 2). Дужина вокала на псл. терену је секундарна и изводи се из пие. **bhel-* (ibid.), док се превојни ступањ **bhol-* разматра као етимон балтијскога материјала (в. лит. *báltas*, лет. *balts* 'бео' у Покорни 118–120). Према етимолошким изворима (s. v. *белый*, Фасмер; s. v. *bio* (*bijel*), Скок; s. v. **bělъ(jь)*, ЕССЈА 2; s. v. **bhel-1*, Покорни 118–120), а на основу различитих ие. деривата који се доводе у везу са пие. **bhel-/bhol-*, реконструисе се значење пие. етимона са доминантном семантичком компонентом светлости и(ли) блеска као апсолутне манифестације светлости.

У религијскоме семиотичком коду заслепљујућу светлост изражену кореном **bhel-/bhol-* треба интерпретирати као цивилизацијски архетип (Малори/Адамс 2006: 408–409). То је једна од активности пие. бога ведрога неба – **Dyeus* (Лома 2005: 14), о чему посебно сведоче наведене келтске и галске поврде, али и реконструисане псл. синтагме **bělъ(jь) дьнь* и **bělъ(jь) богъ* (Толстој 1994; Лома 1993: 202).

1.2. Значење светлости већ на псл. плану више није прототипично значење придева. Бело је на псл. плану оно што својом бојом подсећа на извор светлости. О томе сведоче реконструисани деривати у ЕССЈА у којима се као значење творбене основе **běl-* препознаје светла нијанса у дијапазону колорита у оквирима 'светао' – 'таман', настала метафоричким преносом: **bėlogrľъ(jь)*, **bėlolikъ*, *bėlorqкъ*, **bėlovolsъ(jь)*, **bėlobordъ(jь)*, **bėlobrvъ-jь*, **bėloqsъ(jь)*, **bėlozqъz(jь)*, **bėlookъ(jь)*, **bėľka*, **bėlobokъ(jь)*, **bėlorępъ-jь*, **bėloperъ(jь)*, **bėloritъ(jь)*, **bėlokridľъ(jь)*, **bėlogrivъ(jь)*, **belyšъ*, **bėlica*, **bėlojka*, **bėlokvětъ(jь)*, **bėlizna*, **bėloba*, **bėlolistъ(jь)*, **bėlavъ(jь)*, **bėľkъ*, **bėľina*, **bėľqтъkъ* итд. (анализирано је укупно 70 реконструисаних деривата којима се означава најнепосредније човеково окружење). М. Ивић (1999) упозорава на то да значење придева **bělъ(jь)* на псл. плану није нужно боја снега или млека, већ нешто што је у дијапазону колорита њој блиско. Наиме, широко псл. значење светле нијансе ће се кроз време специјализовати у данас примарно значење боје снега или млека у словенским језицима.

¹ Прототипично значење говорник препознаје као најуниверзалније, оно је најфреквентније у синтагматској реализацији и путем њега се разумевају остала значења унутар структуре (Дирвен/Верспур 1998: 31; Еванс према Халас Поповић 2018: 168).

1.3. Пие. значење светлости, према упоредно-историјскоме материјалу у ЕССЈА, сачувано је у мањем делу псл. корпуса.² У литератури је, међутим, у више наврата истицано да се пие. значење светлости препознаје у **bělъ(jь)* као стајаћем епитету широм словенскога простора у вези са тематском групом лексема из домена 'дневна светлост' – *јутро, зора, дан*, (сунчев) *зрак, свет (светлост)* и сл. (Суровцова 1976; Толстој 1994; Поповић 1991; Лома 1993: 202; Мокијенко 1999: 332–336; Детелић/Илић 2006: 31). Исто потврђују и различити историјски извори (s. v. **bělъ*, СП 1; s. v. *день*, Бирих et al. 2005), нпр. „Кад у јутру бео дан освану Вук 1, 168” (s. v. *bio*, РЈАЗУ) или „v-biely den v duom (vešli) fervente die Ol. 2. Reg. 4, 5” (1417) (s. v. *den*, СС 1970) из старочешкога језика.

Ово придевско значење препознаје се као мотивно за метафорички настали фразеологизам (*y*) *сред (y no) бела дана* са значењем 'јавно, без скривања' (уп. и *белодан, обелоданити*): „Нападају насред чаршије, у по бела дана! (Чајк. 1, 67)” (s. v. *дан*, РСАНУ). Културолошка је импликација да нечасна радња подразумева скривање, мрак, а часна светлост (уп. *осветлати образ* и сл. у Ивић 1999: 7–8), па фразеолошко значење подразумева парадокс јер се нешто прототипично нечасно одвија јавно (уп. примере у Матешкић 1982).

2. Од белога бога и белога дана до белога света

2.1. На синтагме **bělъ(jь) bogъ* и **čьgnъ(jь) bogъ* (на основу података о постојању Црнобога у Хелмолдовој *Словенској хроници*) скренули су пажњу В. В. Иванов и В. Н. Топоров (Иванов/Топоров 1965: 138–140; s. v. *белобог*, s. v. *чернобог*, МНМ 2008), у складу са семиотичком теоријом културних бинарних опозиција. Н. И. Толстој (1994) је затим показао да је појам Црнобога³ у словенскоме религијском систему „секундарно изнађен као пандан белом, 'небеском' богу” (Лома 2001: 155), и да му порекло треба тражити у црној земљи, која у бинарном систему архетипски опонира светлом, белом небу. Са друге стране, синтагми **bělъ(jь) bogъ* Толстој (1994: 28) претпоставља велику старину и некадашње значење бога ведрога неба на основу архаичнога српског, бугарског и македонског фразеолошког и фолклорног материјала.

2.2. Фразеологизам *да видя бяла бога* наводи се код Толстоја (1994: 28) са примером употребе: „Мама, която слагаше си палеца вместо подпис, въздхна и като постоя учудена, горчиво се усмихна: Дано, мама, дано барем ти

² Експлицитна компонента сјаја очигледна је, нпр., у вези са рибама због одсјаја крљушти сасвим светлих риба: уп. дериват псл. **bēlica* (s. v., ESSJA) у бугарскоме језику – у српском таква риба зове се *беовица* (уп. и називе *белица, белка, белкица, белушавка* итд., s. v. *беовица*, РСАНУ); континуант псл. **bēlizna* у исл. језицима означава буцова; континуант псл. **bēlyšъ* опет означава врсту рибе, и сл. Компонента сјаја препознаје се и у срп. *бјелавина* (дериват псл. **bēlavъ(jь)*), са значењем места на којем песак светлуца кроз морску воду. Ова прототипична слика воде која светлуца, али и кроз коју се види, вероватна је мотивација за секундарно значење 'провидан' (уп. *беле воде, бело вино, бела ракија* итд.), о којем је писала М. Ивић (1999: 13–15).

³ Декодирање лика Црнобога у словенском и ширем ие. контексту, у којем се бела божанства везују за бескрвне, а црна за крвне, људске жртве в. у Лома 2001.

видиш бела бога!“. Језички материјал потврђује још једну јединицу истога фразеолошког значења – *бял свят*: „добър, честит живот. От люлката до гроба, няма бял свят за роба. П. Р. Славейков“ (s. v. *свят*, РБЕ). С обзиром на актуелно значење јединица и архетипску мотивацију светлости као благостања, може се претпоставити да је у мотивационој бази буг. *бял свят* сачувано историјски примарно значење лексеме *свет* 'lux', иако се *свят* у савременом бугарском језику јавља у значењу 'mundus' (s. v. *свят*, РБЕ; s. v. *свет*, Фасмер 1986). У прилог овоме иде и варијантност сроднога фразеологизма *не виждам / не видя благ ден / бял ден / бял свет / бяло видело* (Мршевић Радовић ²2014: 35), реализована варирањем именичке компоненте из тематске групе лексема 'светлост'. Фразеологизам је посведочен у значењу 'бити изолован, не излазити међу људе'.

Фразеолошко значење живота без патње, у чијој мотивационој бази лежи слика 'видети бога ↔ светлост', може се даље повезати са српским материјалом – уп. *сванути коме (дан)* са значењем „sretniji dani, bolja vremena“ (s. v. *дан*, Матешкић 1982). Овиме се на ширем јсл. простору потврђује фразеолошка слика благостања, заснована на изворноме домену дневне светлости, лексички реализована лексемама *бели, бог, свет, сванути (дан)*⁴ – дневна светлост је у митолошком кључу архетипска еманација божанског.

Концепту светлости као благостања опонирају *црни дани* као дани оскудице и невоље (ibid.). Овај концепт историјски би се, осим симболике божанског, која подразумева духовно и материјално богатство⁵, могао рашчитати и у конкретном кључу *белих (блажних) дана* (s. v. *дан*, РСАНУ). То су управо мрсни дани, пуни обиља и благостања – уп. и *бели мрс* (s. v. *мрс*, РСАНУ; s. vv. *jestvina, smok*, РЈАЗУ)⁶, као и чињеницу да се нпр. срп. лексема *белав* са значењем 'посни сир' реконструирало на псл. нивоу (s. v. **bĕlavъ(jь)*, ЕССЈА). У онтолошкој симболици *бели дани* би представљали мотивацију за антонимни фразеологизам *црни дан(и)*. Напослетку, у вези с употребом антонима који појачавају експресивност метафоричке слике (Мршевић Радовић 1987: 57), уп. фразеологизам *црни дани* могао је мотивисати употребу лексеме *бео* у „чувати (остављати, улагати и сл.) беле паре (новце и сл.) за црне дане *бити штедљив, бити умерен у трошењу мислећи на неизвесну будућност*. – Чувај беле паре за црне днове (Костић П., ГлЕМ 1930, 132)“ (s. v. *дан*, РСАНУ). Концепт штедње мотивисан је, са једне стране, *црним данима* као данима оскудице, а са друге, *белим парама* – сребрним новцем. Наиме, у српској средњовековној држави ковао се сребрни новац, а тај се новац, заједно са осталим сребрним предметима, неретко називао *белим* (s. v. *бѣль*, Даничић 1863).

2.3. Фразеологизам *не видети (ни) бела (бело) бога*, са поменутом бугарском паралелом, забележен је у РСАНУ са значењем „не излазити међу свет, живети у четири зида. – Они Станојку просто заробили. Не види белог

⁴ Синтагма *сванути дан* је плеонастична, зато лексема *дан* и јесте факултативна у датоме контексту.

⁵ Уп. етимологију лексема *богат* и *богатство* (s. vv. **bogatъ(jь)*, **bogatъstvo*, ЕССЈА II).

⁶ Уп. „svaka nedeļa u koju se mrsi petak i sreda zove se bela. М. Ђ. Милићевић жив. 1,8“ (s. v. *bio*, РЈАЗУ).

бога (Дач. Ж. 4, 77)” (s. v. *бог*, РСАНУ). У српском језику посведочен је са лексичким варирањем *бог* : *дан*, са потоњом лексемом посведочен у фразеолошком значењу бити ’презаузет, превише радити’: „1) Siguran sam da neće doći na čajanku, to ti najbolje znaš da on ne vidi bijela dana, samo radi, radi i radi. – RED.” (s. v. *дан*, Матешић 1982). У питању су варијанте исте фразеолошке јединице, која се може реализовати у значењу (1) ’бити изолован’, или (2) ’много радити’, са тим да је потоње значење настало каузалном метонимијом: ’бити изолован’ (последница) ← ’много радити’ (узрок).

Синонимију лексема *бог* и *дан* не рашчитава само етномитолошка архетипска симболика сачувана у фразеолошкој слици света. А. Лома се у једном делу приказа Трубачовљеве књиге *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования* (1993) бави словенско-иранским и словенско-дачким везама. Управо овде упућује на могућности прастарога варирања констацијом да је „iranizam *bogъ* ’deus’ заменио реč *дънь* очито у њеном некадашњем теонимском значењу, исто као што су и на иранском терену старе реči за ’бога’ и ’небо’ од корена *div-*: *daiva-*, *dyau-* потиснуте у корист термина *baga-* одн. *nabah-*. Heteroklitni теоним protosl. *div-/din-* одражен у *дъžd’ь*, *дънь* и, вероватно, *divizma*, представља одраз праиндоевропског имена бога (дневног) *Neba* [...]” (Лома 1993: 202). Са друге стране, у вези са словенско-дачким везама даје још један значајан податак: гетски теоним (*Ge*)*belëizin*, у краћој рукописној форми *Belëizin* – *Beleis din*, може се тумачити као еквивалент псл. **bělъ(jь) дънь* (ibid.). Наведени подаци иду у корист могућности варирања лексема унутар синтагме **bělъ(jь) bogъ (дънь)* на псл. плану.

2.4. Са фразеологизмима *не видети (ни) бела (белог) бога (дана)* и буг. *не виждам / не видя благ ден / бял ден / бял свет / бяло видело* може се повезати и рус. „*света белого не видеть* ’не знати покоя и отдыха из-за непо_сильной работы’, ’мучительно страдать от нестерпи_мой боли, болезни или горя’” (Мокијенко 1999: 332), чиме се на ширем словенском плану потврђује лексичка варијантност *бог* : *дан* : *свет* у изражавању концепта (божанске) светлости као материјалног и духовног благостања. Уп. и блр. *свету белага (божага) не бачыць* (’бити веома заузет’) (s. v. *бачыць*, Скарник 2013), при чему пажњу привлачи и варијантност компоненте *белага* : *божага*.

У вези са семантиком синтагме *бели свет* у наведеном фразеологизму Мокијенко закључује: „Первоначально белый свет был своеобразным семантическим дублетом – «маслом масляным», что усиливало выразительность сочетания” (Мокијенко 1999: 334). У рашчитавању фразеолошке слике, међутим, треба имати у виду и семантички потенцијал лексеме *свет*, која је вероватно већ на псл. плану развила секундарно значење ’mundus’ (па метонимијски означава и све што свету припада); у складу са тим, постоји двострука могућност семантичке интерпретације – ’последница прекомерног рада је недостатак времена да се изађе на дневну светлост ↔ међу људе’ (Мокијенко 1999: 333).

Значење у оквиру домена ’смрт’ (’мучительно страдать от нестерпимой боли, болезни или горя’) бележи и српски корпус: „*Па opet poče zavijati: – Zatvorile se njegove očice ... Neće više vidjeti belog dana ... – MOSKOVIJEVIĆ*

I, GRAĐA” (s. v. *dan*, Матеших 1982). У архетипском симболичком коду живот припада домену светлости, а смрт мраку (хтонском, подземном).⁷ Уп. значење „dd) на svjetlost dati (predati), izići, doći, isto što roditi (se). [...] Rođen i pridан на svjetlost od djevice Marije. Matović 38, (1775), s. v. *svjetlost*, РЈАЗУ). У декодирању наивне слике света, ’не видети светлост’ значи ’не припадати ономе свету у којем је бог присутан’ – у вези са овим уп. и анализу фразеологизма *где је бог рекао лаку ноћ*, који подразумева искључивање из божанскога простора (Мршевић Радовић²2014: 34).

Наведени материјал упућује на архетипско значење мотивационе базе фразеологизама, које би се семантички могла дефинисати као ’видети светлост’: ’не видети светлост’. Из ове позадинске слике семантичким преносима (и структурним варирањима) настају специјализована фразеолошка значења у појединачним језицима, која се рашчитавају у метафоричкоме коду ’светлост → живот’ и ’светлост → благостање’. У истоме кључу рашчитава се буг. *нјмам си бјла бога от тоя човек*, као и *од њега нема бели бог* у источној Србији (*бјл бог / бели бог* са значењем ’мир, спокој’) (Толстој 1994: 27–28). На крају, поменута архетипска слика ’светлост → божански простор’ биће значајна за интерпретацију *белога света* у историји српскога језика.

3. Како је ’lux’ постао ’mundus’, а *бели свет* ’туђина’

3.1. Фразеологизам *бели свет* наводи се у Матешихевом речнику са значењем далеког, непознатог краја, туђине: „Dobro, upitat će tkogod, pisac ovog članka stalno niže primjere iz bijelog svijeta, a o nama ni riječi. – Vus 1976.” (s. v. *svijet*, Матеших 1982). Исто значење препознаје се у народном српском корпусу: „Оде Симо у свијет бијели. Нар. пјес. 2,66 Вук” (s. v. *bio*, РЈАЗУ); уп. код Вука одредницу *свет*: „1) die Welt, mundus: оде у бијели свијет; из бијелог свијета” (s. v. *свијет*, Карацић 1852). У датоме контексту придев *бео* остварује се као ’туђ’, ’далек’, и факултативни је члан јединице *отићи у (бели) свет* (Мршевић Радовић²2014: 32).

3.2. Међутим, РЈАЗУ (s. v. *bio*) упућује и на другачије значење фразеолошке јединице: „На беломе свету ништа више нису имали до једну крушку. Нар. прип. Вук 99”, затим „Наглед’о се бијела свијета и жаркога сунца и месјеца. Нар. пјес. 3, 134.”. Уп. и Доситејев пример „Сви што нас је год на белом свету, кад се родимо, ништа не знамо. Д. Обрадовић, бас. 143”. Синтагма *бели свет* овде се остварује у значењу ’цели свет’, а носилац метафоричкога значења је лексема *бели*. Уп. следећу дефиницију за *бели свет*: „kao sve skupa što se vidi, mundus: bio je, jer je obasjan, vidi se, po њему se vidi, prostran je, na sve strane otvoren” (s. v. *bio*, РЈАЗУ).

⁷ Треба имати у виду да се у ширем ие. контексту смрт са подземљем и мраком повезује тек секундарно (Лома 2001, 2004).

Лексема *свет* се у наведеним примерима неспорно реализује као 'mundus'. Истакнуто је већ да то није њено етимолошки примарно значење. Лексеме *svijet* 'mundus' и *svijet* 'lux' се у РЈАЗУ наводе као хомонимне одреднице, али Фасмеров речник (s. v. *свет*) и Български етимологичен речник – БЕР (s. v. *свят*) потврђују њихово заједничко порекло. Псл. *svěť сматра се девербативом од *světiti se (уп. стсл. свѣтъи сѧ и свѣтати) и доводи се у везу са стинд. *ṣvētás* 'светли', 'бели', авест. *sraēta*, *šviēsti*, *šviēčīa*, 'светлети', затим *šveīsti*, *šveīciū* 'чистити', 'скидати љуску'⁸ итд. (s. v. *свет*, Фасмер; s. v. *свят*, БЕР).

Из наведеног произлази да се псл. *svěť у значењу 'mundus' развио од примарнога 'lux' метонимијским путем. *Mundus* је светао јер је светлошћу обасјан; на митолошкој равни, све што је њоме обухваћено налази се у власти обоженог сунца ведрога неба. Оба значења су сачувана у старосрпскоме језику и бележи их Даничићев речник под вишезначном одредницом (s. v. свѣтъ, Даничић 1863), са незнатном разликом у хронологији посведочених примера: 'lux' – свѣтъ очню дою; пример је из Житија Светога Симеона од Светога Саве (1208); 'mundus' – тако да насъ боѣ съхрани на семъ свѣте и на вѣдѣкъмъ; пример је из Повеље Жана Дандола краљу Стефану Владиславу (1234–1240) (Миклошич 1858: 23). Лексема *свет* се у позном средњем веку користила у посведоченим значењима, а изгледа да од 15. века у српскоме корпусу застарева њено етимолошки примарно значење светлости, паралелно са све учесталијом употребом лексема *светлост* и *светло* (према подацима у РЈАЗУ и Даничић 1863, *светлост* се у текстовима јавља од 14, а *supstantivum светло* од 15. века). Међутим, постојање синтагме *бели свет* у етимолошки примарноме, таутолошком значењу потврђује и историјски корпус РЈАЗУ: „Ličsem joj ružan cvit izmiče s giļi van, ter stvara biļi svit nego li zora dan. Š. Menčetić, 236” (15/16. век) (s. v. *bio*, РЈАЗУ).⁹

3.3. Ако се, у светлу података које пружа српски корпус, пође од Мокијенкове констатације о примарноме таутолошком значењу синтагме *бели свет*, даљи семантички развитак у српскоме језику подразумевао би две фазе. Прво, сменом прототипичнога значења лексеме *свет* 'lux' → 'mundus', лексема *бео* као зависни члан синтагме добила би значење 'цео': то је свет 'дневном светлошћу обасјан'. Значење се чува у корпусу народне епике, пословицама итд., на ширем словенском простору, уп. рус. „Без правды жить – с бела света бе жать; Белый свет не клином сошелся на ком-либо” (Мокијенко 1999: 335); укр. „Чи винна ж голубка, що голуба любить? Чи винен той голуб, що сокіл убив? Сумус, воркує, білим світом нудить (Тарас Шевченко, I, 1963, 4)” (s. v. *білий*, СУМ); блр. „Белы свет – зямля, зямны шар; чалавечас грамадства” (s. v. *свет*, Скарник).

⁸ Исти концепт на псл. плану изражен је кореном *bělъ, уп. глагол *běliti у ЕССЈА.

⁹ *Бели свет* историјски није фигурирао као (терминолошка) синтагма за ознаку небескога бога, већ се придев *бели* доживљава само као емфатички елемент. У томе светлу значајна су разматрања Д. Мршевић-Радовић (2010: 104–105) у вези са интерпретацијом синтагме *бели петао* у соларноме етномитолошком коду, у којој је епитет *бели* могао бити и накнадно уметнут.

Међутим, ово је значење у историји српскога језика претрпело даљи раст, посведочен у савременом стању – *бели свет* је постао далек, туђ, непознат, према метонимијскоме обрасцу 'целина → део'. У колективном мишљењу српске етно-националне заједнице цео свет је велики и несагледив. У складу са тим, неки су његови делови нама непознати, а у дихотомији 'своје : туђе' и различити, те је у наивној слици 'туђе' негативно конотирано,¹⁰ као спецификум колективног мишљења мале етно-националне заједнице. У перцепцији света великих култура, попут руске, свет је коначан и сагледив, колико год да је велик, па се у складу са тиме поменута дихотомија не успоставља. Са овим у вези уп. следеће податке из рада Х. Рахеле (2013: 321–322): (1) аутор примећује семантичку компоненту 'туђ' у рус. *белый свет*, но она се у рускоме фолклору заправо своди на дихотомију 'дом : вањски свет': „Чем етаким богатырям дома сидеть, лучше по белу свету погулять, себя показать, людей посмотреть” (Афанасјев I 1984: 344); (2) о томе да *велики бели свет* није туђ у руском фолклорном језику сведочи варирање „вольный свет, вольный белый свет, божий белый свет, верхний свет, *русский свет*” (курзивом истакла К. Б.); (3) на крају, за носиоце руске културе свет је сагледив и има крај: „Коли ты сумел достать жар-птицу, так до_ стань же мне невесту: за тридевять земель, на самом краю света, где восходит красное солнышко, есть Василиса-царевна [...]” (Афанасјев I 1984: 344).

Уместо закључка

Одабрани примери фразеологизама са компонентом *бео* упућују на (1) архетипски семиотички код у мотивационој бази, али и на (2) различите могућности структурно-семантичкога раста у појединачним словенским језицима у оквирима претпостављене позадинске слике (божанске) светлости. Та се слика рашчитаву у метафоричкоме коду 'светлост → благостање', 'светлост → живот', 'светлост → божански простор'. Представљена анализа је само још један подсетник на фразеологију као чувара архетипске слике света, која се некада до краја открива тек у наивном мишљењу Праиндоевропљана.

ИЗВОРИ

- БЕР 1971:** *Български етимологичен речник*, София: Издателство на българската академия на науките, доступан на <http://ibl.bas.bg>. 10.3.2023.
- Бирих et al. 2005:** А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, *Русская этимология. Историко-этимологический словарь*, Москва: Астрель АСТ.

¹⁰ Уп. негативну вредност садржану у семантици лексеме *белосветски* (Мршевић-Радовић 2014²: 32).

- БТС 2014:** *Большой толковый словарь русского языка* (гл. ред. С. А. Кузнецов), Санкт Петербург: Норинт, 1998 (первое издание), публикуется в авторской редакции 2014 года, доступан на <http://www.gramota.ru>. 10.3.2023.
- Даничић 1863–1864:** Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, 1–3, Београд: Државна штампарија.
- ЕССЈА 1974–:** *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, Москва: Наука.
- Караџић 1852:** Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, У Бечу: у штампарији Јерменскога манастира.
- Матешић 1982:** Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Миклошич 1858:** Franz Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiae Serbiae, Bosniae, Ragusii*, Vienna: Apud Guilelmum Braumüller.
- Покорни 1959:** Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern/Munich: A. Francke.
- РБЕ 2001–:** *Речник на българския език*, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов” / ЕТ „Емас”, доступан на <http://ibl.bas.bg>. 9.3.2023.
- РЈАЗУ 1880–1976:** *Rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РСАНУ 1959–:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: САНУ.
- Скарник 2013:** *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, Скарнік – тлумачальны слоўнік на аснове пяцітомніка 1977–1984 гг. (акадэмічнае выданне пад рэдакцыяй К. Крапівы), доступан на <http://www.skarnik.by>. 9.3.2023.
- Скок 1971–1974:** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- СП 1974–:** *Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, 1–8, Wrocław: Polska Akademia Nauk.
- СС 1970:** J. Gebauer, *Slovník staročeský*, I–II. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Česká grafická společnost Unie, 1903 a 1916, Praha: Academia, доступан на <http://www.ujc.cas.cz>. 9.3.2023.
- СУМ 1970–1980:** *Словник української мови*, Академічний тлумачний словник, в 11 т., Київ: Наукова думка, доступан на <http://sum.in.ua>. 9.3.2023.
- Фасмер 1986:** Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка в 4 томах*, Москва: Прогресс.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић 1993:** Д. Ајдачић, Боје у српскохрватској народној поезији, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 40/2, 285–321.
- Афанасјев 1984:** А. Афанасјев, *Народные русские сказки*. I–III. Москва: Наука.
- Детелић/Илић 2006:** М. Detelić, М. Ilić, *Beli grad, poreklo slovenske formule i slovenskog toponima*, Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Дирвен/Верспур 1998:** R. Dirven, M. Verspoor, *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Иванов/Топоров 1965:** В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период)*, Москва: Наука.
- Ивић 1999:** М. Ивић, Бело као лингвистички и културолошки проблем, *Јужнословенски филолог*, LV, 1–19.
- Лома 1993:** А. Лома, Podunavska prapostojbina Slovena: legenda ili istorijska realnost?, приказ књиге О. Н. Трубачева *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования*, Јужнословенски филолог, XLIX, 187–220.
- Лома 2001:** А. Лома, Црна крвца: Један древни песнички спој и симболика боја у митолошким осмишљењима људске жртве, КСК 6/2001, *Боје*, 152–160.
- Лома 2004:** А. Лома, Димом у небо, Обред спаљивања мртвих у старим и традиционалним културама. Његово осмишљење у есхатолошким представама индоевропских народа, са посебним освртом на паганске Словене, *Кодови словенских култура 9 – Смрт*, 7–64.
- Лома 2005:** А. Лома, Стара словенска религија, један поглед из компаративног угла, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LIII, I–III, 9–27.
- Малори/Адамс 2006:** J. P. Mallory, D. Q. Adams, *The Oxford Introduction to ProtoIndo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.
- МНМ 1988:** *Мифы народов мира*, 1–2, (ред. С. А. Токарев), Москва: Издательство „Советская энциклопедия”.
- Мршевић Радовић 1987:** Д. Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић Радовић 2010:** Драгана Мршевић-Радовић, Лав, гуска и петао (поводом једног Његошевог стиха), *Његошев зборник Матице српске* (гл. ур. А. Младеновић), Нови Сад: Матица Српска, 103–112.
- Мршевић Радовић 2014:** Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Мокијенко 1999:** В. М. Мокиенко, *Образы русской речи, Историко-этимологические очерки фразеологии*, Санкт-Петербург: Фолио-Пресс.
- Поповић 1991:** Љ. Поповић, О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору, *Зборник Матице српске за славистику*, 41, 149–154.

- Поповић 2012:** Љ. Поповић, Опозиција „сјајно” – „без сјаја” као основа категоризације назива за боје у словенском фолклору, *Зборник Матице српске за славистику*, 81, 7–40.
- Рахеле 2013:** Х. Рахеле, Фразеологизм *белый свет* как средство описания пространственно-временных параметров традиционной русской модели мира, *Карповские научные чтения*, Вып. 7, Ч. 1 (редкол.: А. И. Головня (отв. ред.)), Минск: «Белорусский Дом печати», 321–325.
- Суровцова 1976:** М. А. Суровцова, Выражение цветовых значений в общеславянском языке, *ЭРЯ VIII*, 136–155.
- Толстој 1994:** Н. И. Толстой, Южнослав. црна земља, черная земля и белый бог, бел бог в символично-мифологической перспективе, *Время в пространстве Балкан, Свидетельства языка*, Москва, 22–32.
- Халас Поповић 2018:** Ана Халас Поповић, Предлог примене теорије прототипа у лексикографској обради полисемije у српском језику, *Јужнословенски филолог*, LXXIV/2, 161–183.

Katarina Begović

A CONTRIBUTION TO THE LEXICAL AND PHRASEOLOGICAL
SEMANTICS OF THE ADJECTIVE *BEO* (WHITE) IN THE
HISTORY OF THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper analyses the etymological primary meaning of the adjective *beo* (white) and its connection with a part of the Serbian phraseological corpus in which the motivational base of that meaning is recognized. It starts from the historically close units **běľь(jь) bogъ*, **běľь(jь) dнь*, **běľь(jь) svěť*, and considers phraseologisms motivated by them. Phraseological semantics based on the semiotic code of light as life, and light as spiritual and material well-being are analysed, as well as semantic transpositions that resulted in phraseological meanings in modern language.

Key words: etymological primary meaning, phraseology, phraseological semantics, diachrony, history of the Serbian language, adjective *beo* (white).